

O początkach Kościoła katolickiego w cesarstwie rosyjskim

ANDRZEJ MAJDOWSKI

profesor Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu
Wydział Sztuk Pięknych
Instytut Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa
Pracownia Historii Architektury

Jan Paweł II
wskrzesił Kościół
katolicki w Rosji
(1992), co należy
do najważniejszych
dokonań podczas
pontyfikatu,
obfitującego
w wydarzenia
zmieniające
bieg historii.

Odrodzeniu organizacji kościelnej w byłym Związku Radzieckim towarzyszy nikła świadomość, że korzenie sięgają epoki Piotra I (1682-1725), a rozwój następował w specyficznych warunkach ustrojowych – począwszy od fazy misyjnej, której kres wyznały rozbiory Rzeczypospolitej.

Pomiędzy tolerancją a fanatyzmem religijnym rozpościera się rozległa strefa, gdzie zwykle na pierwszym planie występują cele partykularne. Także sfera duchowa w znacznym stopniu podlegała regułom rządzącym polityką czy interesami dynastycznymi¹. Naturalną konsekwencją były próby reglamentowania spraw wyznaniowych za pośrednictwem aparatu administracyjnego państwa, czemu nie oparła się żadna z monarchii europejskich doby nowożytnej². Przy okazji zdarzały się dążności separatystyczne – gallikanizm, anglikanizm, a skrajne tendencje do zbiurokratyzowania relacji religijnych zostały zawarte w ideach austriackiego józefinizmu.

Specyfikę rosyjską za Romanowów określa znana triada: **samodzierzawie – prawosławie – ludowość**, co oznacza władzę absolutną z bliskim ksenofobii podtekstem wyznaniowo-nacjonalistycznym. Siłą rzeczy Cerkiew utraciła autonomię na rzecz resortu religijnego – Najświętszego Synodu (1721), który podlegał panującemu. Zarazem upadły pielęgno-

wane przez Rurykowiczów nadzieje na wykreowanie „trzeciego Rzymu”. Przywrócenie patriarchatu i oddzielenie od państwa nastąpiło po przewrocie bolszewickim, otwierając etap wspólnej martyrologii wszystkich obrządków (1918).

Misje i prefektury

W okresie przedrozbiorowym katolicką enklawę w Rosji cechował swoisty kosmopolityzm, gdyż diaspora składała się głównie z najemników werbowanych do armii oraz służby cywilnej. Ponadto za Katarzyny II (1762-96) zapoczątkowano osadnictwo na Powołżu (1764), gdzie przeważali emigranci niemieckojęzyczni różnych wyznań, którym gwarantowano względne swobody religijne.

Miejscową specyfiką był stosunek do Kościoła powszechnego, bliski negacji zwierzchnictwa Stolicy Apostolskiej, co bardziej od różnic dogmatycznych przeciwstawiało katolicyzm pozornie autonomicznej Cerkwi prawosławnej. Dlatego, wbrew utartemu porządkowi, pierwsze misje nie odbywały się pod egidą Kongregacji Wiary (*Santa Propaganda de Fide*), upadając wraz ze zmianą koniunktury politycznej (1719). Odtąd zwiększył się wpływ kurii rzymskiej na duszpasterstwo, wkrótce zhierarchizowane w ramach prefektur apostolskich. W 1778 roku tzw. biskup białoruski – Stanisław Bohusz-Siesterzeńcewicz (1731-1826) – uzyskał

fot. A. Majdowski

Leopold I Habsburg (1640-1705) – fundator misji moskiewskiej 1684-1719

Piotr I Wielki (1672-1725) – pierwszy władca tolerujący katolicyzm w Rosji

MISJA MOSKIEWSKA

Kapelani domowi (SJ): Jan Schmidt z prowincji litewskiej (1684-88), Tobiasz Tichavský z prowincji czeskiej (1689, deportowany), Konrad Terpiłowski z klasztoru wileńskiego (1689-90, deportowany za posługę bez zezwolenia).

Przełożeni misjonarzy cesarskich: Adalbert de Boye, jezuita z prowincji czeskiej (1685-86†), Jiří David, jezuita z prowincji czeskiej (1686-89, deportowany), Ludwig Koblitz, dominikanin austriacki (1691-92), Franciszek Ksawery Löffler, kapłan z diecezji ołomunieckiej (1692-98), Jan Franciszek Milan vel Emiliani, jezuita z prowincji czeskiej (1698-1719, deportowany).

Przełożeni stacji petersburskiej (SJ – z klasztoru wileńskiego, deportowani w 1719 r.): Daniel Zierowski (1714-15), Michał Ignacy Engell (1715-19).

papieskie *facultates*, dzięki czemu rozpoczęto kształtowanie struktur diecezjalnych, chociaż po wielokroć przychodziło dostosować się do uwarunkowań wewnętrznych, co na stałe było wpisane w historię rosyjskiego katolicyzmu.

Misja moskiewska (1684-1719)

Podobno Iwan Groźny (1533-84) zezwolił niemieckim kupcom – protestantom i katolikom, na wspólną świątynię w Moskwie. Potwierdzenie źródłowe znajduje obsługiwana przez krakowskich jezuitów kaplica domowa Maryny Mniszchówny na Kremlu, chociaż powtórzony ślub z Samozwańcem i koronację celebrowano w liturgii prawosławnej (1606). Spotęgowane po chaosie wielkiej smuty antagonizowanie religijne przejawiało się także zakazem budowy kościołów oraz sprowadzania katolickiego duchowieństwa (1634).

Dyplomacja europejska przez półwiecze zabiegała o zmianę nienormalnych relacji, w czym aktywnie uczestniczył dwór polski Jana III Sobieskiego³. Ostateczną zgodę na rozpoczęcie duszpasterstwa wyjednali austriaccy Habsburgowie, dzięki czemu misja moskiewska oficjalnie egzystowała pod protektorem Cesarzy Rzymskich Narodu Niemieckiego.

Akredytacja została obwarowana zakazem utrzymywania kontaktów z Watyka-

nem i dotyczyła duchowieństwa świeckiego przy prywatnym uprawianiu kultu. Początek posługi wyznacza kapelania domowa (1684-90), poprzedzająca właściwą misję (1685-1719), której zwieńczeniem stał się konwent jezuicki. Bowiem, niezależnie od deklaracji, pod względem kanonicznym całe przedsięwzięcie było podporządkowane czeskiej prowincji Towarzystwa Jezusowego. W sytuacji kryzysowej pojawił się zastępczo dominikanin oraz rzeczywiście delegowano księży świeckich, których także tytułowano misjonarzami cesarskimi.

Niektórym przypadł w udziale także obowiązek niesienia posługi licznym ofiarom wojny północnej. Polacy walczyli po obu stronach i wielu znalazło się w rosyjskiej niewoli. Tylko do Moskwy trafiło około 2000 jeńców, dla których głoszone kazania w ojczystym języku, a kilkuset zmarłych pogrzebano na przykościelnym cmentarzu, mogącym uchodzić za naszą pierwszą nekropolię wojenną w Rosji.

Moskiewscy jezuita zapoczątkowali cykliczne objazdy po enklawach katolickich: od Ukrainy – Kijów (1684, 1713) – i Małorosji – Połtawa (1709), aż po Archaniełsk (1709, 1716) oraz Powołże (1712, 1715). Nie doszły do skutku zamiary ustanowienia kapelanii w Woroneżu, gdzie przejściowo rezydował kapłan z diecezji werońskiej (1698-99), ani przy warow-

niach nad Morzem Azowskim – Taganrog i Azow (1700, 1706, ?-1711), które upadły w trakcie wojny rosyjsko-tureckiej.

Regularnym podróżom do nowej stolicy (1704-1706, 1708, 1710-14) towarzyszyły sporadyczne wypadki do Narwy (1705) i estońskiego Dorpatu (Tartu, 1708). Ostatecznie w Petersburgu udało się utworzyć stację misyjną, której obsadę zapewnili współpracownicy z prowincji litewskiej (1714-19).

W następstwie zaostrzonych stosunków z dworem habsburskim misjonarzom zabroniono duszpasterstwa poza miastami stołecznymi (1717), a wkrótce deportowano wszystkich za rzekomą działalność agenturalną na rzecz dworów zachodnich. Faktyczną przyczyną wiązała się z odwetem za udzielenie przez Austrię azylu carewiczowi Aleksemu, który wyłamał się spod władzy ojcowskiej⁴.

Jednak tolerowanie katolicyzmu wynikało już z racji stanu i poniekąd gwarancji ustawowych. Stąd niebawem nastąpiła reaktywacja pod zwierzchnictwem Kongregacji Wiary, chociaż przy braku stosunków dyplomatycznych z Watykanem pośrednictwo tradycyjnie należało do nuncjatury wiedeńskiej, a od 1765 roku – warszawskiej⁵.

O sukcesję po jezuitach ubiegali się franciszkanie. Kuria rzymska zdecydowała delegować w sześciuosobowych składach szwajcarskich kapucynów oraz

PREFEKCI PETERSBURSCY (OFMR)

Giacomo Negri da Oleggio z prowincji mediolańskiej (1725-29†), Michael Angelo da Vestigné z prowincji turyńskiej (1729-35), Carlo Gianceschi da Lucca z prowincji rzymskiej (1735-41, 1743-52†), Teodoro Graziani da Firenze z prowincji tokańskiej (1741-43), Antonio Francesco Roveri da Torino z prowincji rzymskiej (1753-56), Domenico Pedrotti da Monte Marenzo z prowincji rzymskiej (1756-61), Girolamo Rosseto da Dolo z prowincji weneckiej (1762-66), Remedius Prutký z prowincji czeskiej (1766-69, deportowany), Adolf Franckenberg z prowincji austriackiej (1769-74), Euthymius Müller z prowincji tyrolskiej (1774-78), Andrea Arcioli da Premosello z prowincji rzymskiej (1778-82).

PREFEKCI MOSKIEWSKY (OFMCap.)

Fabiano da Lubiana z prowincji styryjskiej (1732-35), Gabriele da Bologna z prowincji bolońskiej (1735-38†), Theodosius Lucernensis z prowincji szwajcarskiej (1738-45, 1748-50†), Giovanni Battista da Tussicia z prowincji abruzziańskiej (1745-48, Astrachan), Udalricus Roschacensis z prowincji szwajcarskiej (1751-53, 1754-58), Boleslaus Novodomensis z prowincji czeskiej, podobnie jak następni (1753-54†), Saturninus Gitzinensis (1758-63), Angelus Raudnicensis (1763-65, deportowany), Tertius Brzechieschensis (1765-67†), Amatus Reichstadtensis (1767-74), Romualdus Pontensis (1774-77), Celsus Raconizicensis (1777).

Katarzyna II Wielka (1729-1796) – ustaliła normy prawne dla obcych wyznań w cesarstwie

▶ reformatów z prowincji włoskich i polskich. Wszelako do obu miast stołecznych najszybciej dotarli włoscy kapucyni z Astrachania (1719), gdzie zainstalowali się nie całkiem legalnie, przenikając z Zakaukazia (1716). Na rzecz swojej kongregacji przejęli placówki pojezuickie, chociaż stacja petersburska miała przypaść reformatom, którzy znaleźli się w Rosji dopiero w następnym roku (1720).

Pomiędzy misjonarzami wystąpiła hamująca procesy strukturalne rywalizacja o strefy wpływów. Dopiero po załagodzeniu sporów, zgodnie z pragmatyką organizowania misji, zaczęto tworzyć prefektury apostolskie. W okresie przejściowym kapucyni administrowali w Petersburgu (1719-25) i Moskwie, do czego posiadali legitymację z racji starego przywileju Piotra I⁶ (1705).

Prefektura petersburska (1725-82)

Zainicjowane przez misjonarzy moskiewskich duszpasterstwo w Petersburgu toczyło się dwutorowo, gdy wierni opodatkowali się na utrzymanie plebana. Wybór padł na austriackiego benedyktyna (1710-14), którego odwołanie przesądziło o sprowadzeniu litewskich jezuitów. Natomiast z ustanowieniem prefektury Kongregacja Wiary wstrzymywała się do ustąpienia kapucynów. Dlatego reformaci wcześniej osiedli w Rydze

(1720-1803), utrzymując stację misyjną pomimo konkurencji kurlandzkich jezuitów, podejmujących wędrówki wzdłuż wybrzeży Bałtyku. Wobec wrogiej postawy protestantów nie zdołali utrzymać się w estońskim Rewlu (Tallin, 1721-24). Gdy fiasko przyniósł również rekonesans w Woroneżu (1729-31), poprzestali na posłudze objazdowej, głównie w kręgach związanych z wojskiem. Punktami docelowymi pozostawały garnizonowy Rewel i port marynarki wojennej w Kronstadt oraz dodatkowo Nowogród Wielki, chociaż delegacje z klasztoru petersburskiego nie były specjalnie rozciągnięte w czasie (1742-50).

Reformaci wykazali się większym rozmachem w schyłkowej fazie, czego świadectwem była podstołeczna stacja, która ostatecznie przetrwała najdłużej, aczkolwiek przy zmiennej lokalizacji – Oranienbaum (Łomonosow, 1765-66), Jamburg (Kingisep, 1766-97, Gacznina (1797-1807). W szerszej perspektywie najważniejsza okazała się współpraca z kapucynami przy tzw. misji saratowskiej (1765-1803). Akcja podjęta za kadencji prefektów czesko-austriackich – których odpowiednikami w Moskwie byli kapucyni z prowincji czeskiej – przyniosła efekty w postaci zaczątków sieci parafialnej na Powołżu.

Apostolat reformatów wygasał, gdy zakony misyjne zaczęto wdrażać w ramy organizacji diecezjalnej. Oprócz złożenia

wiernopoddańczej przysięgi wymagano oddania się pod jurysdykcję miejscowego biskupa, co z pewnym opóźnieniem uzyskało sankcję kanoniczną (1783). Znaczny odsetek misjonarzy zdecydował się na powrót do macierzystych zgromadzeń, ale ostatni prefekt do końca swych dni krzewił wiarę na Krymie, a pozostałym zapewniono prebendy albo dożywocie w konwencie ryskim⁷. Zwolnione miejsca obsadzili zgromadzeni w klasztorze połockim różnych nacji jezuiti, którzy przejściowo odzyskali zaufanie w najwyższych sferach władzy, zrazu przejmując po reformatach placówkę petersburską, a następnie ryską wraz z kapelaniami w koloniach nadwołżańskich⁸ (1803).

Prefektura moskiewska (1732-77)

Kapucyni utrzymywali się nieprzerwanie w pojezuickim klasztorze, lecz ze względów proceduralnych sama prefektura powstała z opóźnieniem. Chodziło o regulacje prawne związane z pierwotnym patronatem Habsburgów, którzy wznowienie uposażenia warunkowali przywróceniem misjonarzy z monarchii austriackiej. Pierwszym prefektem, zresztą tylko przez jedną kadencję, został przedstawiciel prowincji styryjskiej, zaś poprzednicy z kongregacji włoskich i szwajcarskich tytułowali się superiorami, jako przełożeni nad konwentem⁹.

Apollinaire Weber de Schwyz (1685-1761)
– ostatni superior misji petersburskiej
kapucynów 1721-25

Głównymi ośrodkami pozostawały Moskwa (1719-77) i Astrachań (1732-85), gdzie na krótko przeniesiono siedzibę prefektury, gdy o odzyskanie zwierzchnictwa upomnieli się czescy kapucyni. Tymczasowo przerzuceni na Ukrainę, założyli stację w Nieżynie (gub. czer nihowska, 1746-87) oraz usadowili się w nieodległym Groß Werder (1779-85), dając początek stałej posłudze wśród tamtejszych kolonistów. Znacznie dłużej zdołali przetrwać na Przedkaukaziu – w Mozdoku (1752-91), który stanowił dogodną bazę do kontaktów z misją gruzińską. Niemożliwy do utrzymania okazał się podobny przyczółek w Dagestanie – Kizlar (1742, 1761-63), gdzie nie próbowano już nigdy stworzyć placówki duszpasterskiej.

Kapucyni jako pierwsi dotarli także do Saratowa (1765), lecz osiedli przy trzech kapelaniach na przeciwnym brzegu Wołgi¹⁰ (gub. samarska, 1766-79). W odróżnieniu od reformatów nie kontestowali zmian strukturalnych, jakie narzuciła Katarzyna II przez ustanowienie tzw. biskupstwa białoruskiego (1774). Ostatni prefekt zrzekł się funkcji, otrzymując probostwo w nowo erygowanej parafii moskiewskiej (1777), a współbraciom umożliwiono założenie konwentu w Rewlu (1777-99). Gubernie nadbałtyckie były nominalnie przypisane reformatom, którym w zamian ustapiono

PREFEKCI GRUZIŃSCY (OFM^{Cap})

Bonaventura Palomba da Sorrento z prowincji neapolitańskiej (1661-63†), Serafino da Melicocca z prowincji kalabryjskiej (p.o. 1663-65, 1665-75†), Giuseppe da Bogognano (1675-86†), Giustino Rocchetti da Livorno z prowincji toskańskiej (p.o. 1686-88), Giulio da Cremona z prowincji kremoańskiej (1688-93†), Silvestro Brancaleoni da Panicale z prowincji umbryjskiej (1693-1708; w 1699-1704 na wygnaniu w Achałcy), Riginaldo da Lentini z prowincji umbryjskiej (1708-1711), Amadeo da Brescia z prowincji styryjskiej (1712-17†), Francesco dalla Castellina (vel da Bitetto) z prowincji toskańskiej (1717-32), Nicola Maria da Girgenti z prowincji Palermo (1732-40†; od 1737 z siedzibą w Achałcy), Claudio da Reggio z prowincji lombardzkiej (1740-51; od 1742 z siedzibą w Achałcy), Serafino da Malta z prowincji Reggio Calabria (1751-58; od 1755 na wygnaniu w Achałcy), Sperandio da Norcia z prowincji umbryjskiej (1758-59†; na wygnaniu w Achałcy, zamordowany w Gandży), Girolamo Maria Berardelli da Norcia z prowincji umbryjskiej (1759-66; na wygnaniu w Achałcy), Aloysius Pragensis z prowincji czeskiej (1766-70†; z siedzibą w Achałcy, w latach 1769-70 więziony przez Ormian), Domenico da Trieste z prowincji styryjskiej (1771-81), Andrea da Palermo (1781-99†), Francesco Antonio da Padua z prowincji padewskiej (1800-1812†), Paweł Szachkulian (p.o. 1813-14; kapłan obrządku ormiano-katolickiego), Filippo da Forano z prowincji rzymskiej (1814-35†), Giuseppe da Colla (1836-39†), Francesco da Messina z prowincji sycylijskiej (1839-42), Damiano da Viareggio z prowincji Lucensis (1842-45) – w latach 1845-52 nominalny prefekt misji gruzińskiej z siedzibą w Trapezunt.

PREFEKCI KAUKASCY (OFM^{Cap})

Giulio Bonaventura da Trento z prowincji mantuńskiej (1759-61).

Powołże z grupą dziewięciu guasiparafii, stanowiących ówczesnie największe skupisko katolickie w cesarstwie.

Poza Moskwą i Mozdokiem pokapucyńska spuścizna przypadła przemieszczanym z klasztorów na ziemiach zabranych dominikanom prowincji litewskiej. Wraz z utworzeniem ogólnokrajowej metropolii mohylowskiej (1782) epokę misyjną uznaje się za zamkniętą. Jednak sytuacja uległa zmianie, gdy od przełomu stuleci w zasięgu wpływów rosyjskich znalazły się kraje kaukaskie.

Prefektura gruzińska (1661-1845)

Przewagi kapucynów nad reformatami z początku lat 20. XVIII wieku nie były następstwem hramoty Piotra I, wystawionej podczas rady grodzieńskiej w 1705 roku. Decydujące okazało się uczestnictwo w chrystianizacji Zakaukazia zhołdowanego przez Persję i Turcję, zanim wasalne księstwa trafiły pod panowanie rosyjskie (1801-1878).

Starożytna Armenia i Gruzja jako jedne z pierwszych uznały chrześcijaństwo za religię państwową (IV-V w.). W okresie nowożytnym islamizacja dotknęła głównie chanaty azerbejdżańskie, a znaczna część rdzennych mieszkańców skupiała się wokół autokefalicznych Kościołów Wschodnich, którym przewodniczył patriarcha konstantynopolski¹¹. Pod wła-

dzą rosyjską zostały podporządkowane Świętemu Synodowi, co w pełni dotyczyło Kościoła gruzińskiego. Bardziej zróżnicowany Kościół ormiański cieszył się względną autonomią (gregorianie) albo egzystował w unii z katolicyzmem (ormiano-katolicy), gdy wszystkie obrządki nieortodoksyjne nadzorował już Departament Obcych Wyznań Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.

Od Średniowiecza katolicyzm na Zakaukaziu krzewiły zakony kaznodziejskie, lecz obsługiwane przez dominikanów i franciszkanów diecezję tyfliską unicestwiły najazdy muzułmańskie (1507). Misje wznowili teatyni (1628), pozostawiając po sobie dobre wspomnienia, gdy ostatecznie wybrali pracę apostołską w Indiach. Wówczas Kongregacja Wiary ustanowiła prefekturę gruzińską, objętą przez włoskich kapucynów, którym przypadło zabiegać o przetrwanie w ekstremalnych warunkach. Już pierwszy prefekt nie dotarł do stołecznego Tyflisu (Tbilisi, 1663-1845), gdyż utopił się podczas przeprawy przez rzekę¹².

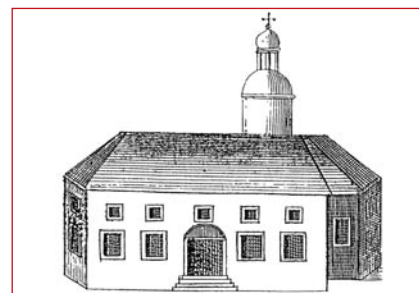
Następną grupę po części zainstalowano w nieodległym Gori (1666-1845). Kolejna stacja powstała w Kutaisi (Kutaisi, 1668-72) – upadła w latach wojny i została wznowiona dopiero pod protektoratem rosyjskim (1802-1842). Krótkie okresy spokoju pozwoliły na penetrację chanatów azerbejdżańskich – stacja ▶

Gross Werder, kościół pw. Matki Boskiej Różańcowej z końca XVIII w. i po późniejszych przebudowach

Moskwa, kościół jezuitów pw. Świętej Trójcy (1708), spalony w 1812 roku

Petersburg, kościół pw. WNMP (1710), zniszczony na skutek powodzi w 1726 roku

► w Gandży (Elizawetpol, 1688-99), gdzie kapucyni kilkakrotnie powracali (1713-52), aż do definitywnej likwidacji po zamieszkach na tle religijnym i zabójstwie misjonarzy.

Tym niemniej zasięg prefektury pozostał nienaruszony. Punktem najbardziej wysuniętym na południe był perski Tebriz. Granicę północną wyznaczał Kaukaz, a pozostałe zawierały się pomiędzy Morzem Czarnym a Kaspijskim. Niezależnie od politycznej destabilizacji całego regionu promieniowanie misji sięgało do Rosji – Astrachań (1716-31), skąd niebawem wyprawiono się do Moskwy i Petersburga (1719).

Podczas wojen domowych z końca XVII wieku nie ocalała żadna z placówek gruzińskich, a krytyczną sytuację przejściowo zażegnały zabiegi dyplomatyczne na dworze perskim. Przywilej szacha potwierdzał prawa kapucynów do opuszczonych siedzib – Tyflis (1699-1704), Gori (1693-1704) i Gandza (1699-1704/13). W ciągu burzliwego stulecia byli oni poniżani, więzieni i wypędzani, a niekiedy płacili życiem za zasiedlanie i odbudowę klasztorów. O ich przetrwaniu zdecydowała możliwość schronienia w tureckim Achałcych, gdzie kilkakrotnie przenoszono siedzibę prefektury. Od 1693 roku przyjmowano tu uciekinierów z Gruzji i Azerbejdżanu, a nieco później udzielono pozwolenie na sta-

ły pobyt misjonarzy (1714-1844). Pod względem kościelnym placówka należała do diecezji ispańskiej, lecz w 1722 roku została przyłączona do prefektury gruzińskiej¹³.

W 1742 roku papież poddał Kościół ormiańsko-katolicki w imperium osmańskim jurysdykcji wikariusza apostołskiego w Konstantynopolu, zarazem wykluczając Achałcych spod zwierzchnictwa prefektów tyfliskich¹⁴. Reorganizacja ta wywołała spory kompetencyjne i rozłam w łonie misji, gdy rezydentem w Tyflisie został wikariusz generalny biskupa ispańskiego. Prefekt przeniósł się do Achałcych, skąd przedsięwzięto ekspedycje wzdłuż wschodnich wybrzeży Morza Czarnego. Celem było dotarcie do Czerkiesji (Adyga) – kaukaskiej enklawy w orbicie wpływów chanatu krymskiego. W 1748 roku nastąpiła erekcja misji czerkieskiej, lecz ze względu na brak trwałych przyczółków punktem wypadowym pozostawał Achałcych.

Prześladowania w Gruzji nasiliły się z inspiracji patriarchy konstantynopolskiego. W rezultacie wszystkie przybytki oraz beneficja łacińskie bezpowrotnie przeszły pod administrację gregoriańską¹⁵ – Kutais (1753), Gori (1755) i Tyflis (1755).

Zapewne w przeświadczeniu o nieuchronnym upadku Kongregacja przemianowała misję czerkieską na równie efemeryczną prefekturę kaukaską (Mon-

te Caucaso, 1759-61). Jedyny jej przełożony nie dotarł na miejsce, wraz z kilkoma towarzyszami pochwycony przez handlarzy niewolników.

Powrót kapucynów do Gruzji stał się możliwy po kilkunastu latach (1767) – w Tyflisie wynajmowali niewielki dom na skraju miasta, w Gori znaleźli schronienie u współwyznawcy, a w Kutais zamieszkali w szalasie, zanim z uposażenia miejscowego władcy nie przenieśli się do klasztoru. Siedzibą prefektury nadal był Achałcych, gdzie sytuacja uległa zmianie po uprowadzeniu misjonarzy przez Ormian (1769) – uwolnionych po wielomiesięcznych interwencjach na dworze sułtana.

Agresję ormiańską neutralizowała przychylność panujących, lecz najazd Persów spustoszył kraj, a w stolicy spłonęły zabudowania misji (1795). Zakonnicy ocalili, ponownie przenosząc się do wynajętego domu, gdzie jeszcze na początku XIX wieku funkcjonowała kaplica ogołocona z wszelkich paramentów.

Środki na odbudowę wyasygnował już rząd rosyjski, chociaż Watykan odmawiał zgody na inkorporację prefektury i zastąpienie działalności misyjnej duszpasterstwem parafialnym. Jednak w 1812 roku kapucyni złożyli przysięgę metropolicie mohylowskiemu, który erygował parafie w Tyflisie, Gori oraz Kutais (1814). Jednocześnie przyznano im uposażenie

Kościół katolicki w cesarstwie rosyjskim – okres misyjny 1684-1845

ze skarbu, nie ograniczając specjalnie kontaktów z Kongregacją Wiary.

Na dłuższą metę nieunikniona była konieczność podporządkowania się normom prawnym obowiązującym w cesarstwie, gdzie nie wchodziło w rachubę tolerowanie prozelityzmu oraz bezpośredniej podległości wobec papieża czy biskupów z Turcji lub Persji. Ostatnią kwestię rozwiązano, gdy sankcję kanoniczną uzyskało prowizorium polegające na mianowaniu prefekta misji gruzińskiej delegatem wikariusza apostolskiego w Konstantynopolu.

Od 1842 roku prefektura obejmowała rosyjską strefę wpływów na Zakaukaziu, wraz z Achałcychem oraz przybytkami Kościoła ormiano-katolickiego i chaldejskiego. Na 26 parafii jedna należała do Chaldejczyków, a stan posiadania wspólnoty katolickiej utrzymywał się na niezmiennym poziomie. Tendencje rozwojowe przejawiały się w rozbudowie dotychczasowych oraz w planach erygowania kolejnych ośrodków, co udało się w Aleksandropolu (gub. erewańska, wcześniej Gumbria, obecnie Kumajri).

Upadek misji został przyspieszony konfliktem o zwierzchnictwo nad Kościołem ormiano-katolickim. Część duchowieństwa ormiańskiego zabiegała o zmianę stanu rzeczy w Watykanie i Petersburgu. Rozstrzygnięcia zapadły na mocy cesarskiego dekretu, dając satysfakcję

dysydem (1844). Wszelako meritum sprawy było pretekstem do zniweczenia porządku, który nie przystawał do ustawodawstwa względem katolicyzmu. Nierozwiązane dotąd problemy zostały postawione ultimatywnie, a pobyt gruzińskich kapucynów w Rosji uwarunkowano natychmiastowym przyjęciem poddaństwa. Żądania skierowane do Tyflisu z pominięciem Stolicy Apostolskiej były obliczone na deportację, co w pierwszych dniach 1845 r. znalazło swój finał.

Pokapucyńska scheda w Tyflisie, Gori, Kutais i Achałcychu znalazła się w administracji duchowieństwa diecezjalnego, natomiast nieskończony kościół w Aleksandropolu przejęli ormiano-katolicy. Skądinąd do zwierzchnich praw nad Gruzją przez jakiś czas pretendowali także przełożeni misji w tureckim Trapezuncie (Trabzon), dokąd przeniósł się ostatni z prefektów tyfliskich¹⁶. □

¹ Ks. M. Żywczyński: *Kościół i rewolucja francuska*. Kraków 1995.

² Ks. ks. P. Natanek, A. Pankowicz, J. Urban: *Tło polityczne dziejów Kościoła katolickiego w Europie Środkowej (1815-1914)*. Kraków 2001.

³ J. Paszenda: *Jezuici w Moskwie za króla Jana III Sobieskiego*. „Nasza Przeszość”, t. 97:2002, s. 371n.

⁴ A. Majdowski: *Katolicyzm w Rosji do 1719 roku*. „Klio”, t. 8:2006, s. 57n.

⁵ A. Brumanis: *Aux origines de la hiérarchie latine en Russie*. Mgr Stanislas Sierstzenecwicz-Bohusz. Premier archeveque-méropolitain de Mohilev (1731-1826). Louvain 1968.

⁶ J. Feldman: *Polska w dobie wielkiej wojny północnej (1704-1709)*. Kraków 1925.

⁷ J. Reinhold: *Die St. Petersburger Missionsspräfektur der Reformaten im 18. Jahrhundert*. „Archivum Franciscanum Historicum”, 1961 nr 1, s. 114n; nr 2, s. 329n; 1962 nr 1, s. 193n; nr 2, s. 320n; 1963 nr 1, s. 91n.

⁸ A. Łabęcki: *Opis dziewięciu misji saratowskich, którymi (...) jezuici (...) zawiadują...* Warszawa 1805.

⁹ Z. van Haarlem: *Romeinse nasporingen over het werk der Capucijnen in Rusland*. „Franciscaanis Leven”, 1946 nr 1, s. 201n; nr 2, s. 241n; 1947 nr 1, s. 23n; nr 2, s. 180n; 1948 nr 1, s. 52-57.

¹⁰ A. Florovský: *Čeští jesuité na Rusi*. Praha 1941.

¹¹ Por. np.: A. Atiya: *Historia Kościołów Wschodnich*. Warszawa 1978.

¹² H. Graf: *Die Mission der Kapuziner in Georgien*. „Seraphisches Weltapostolat des Hl. Franz von Assisi”, 1929 nr 2, s. 37n.

¹³ „Analecta Ordinis Minorum Capuccinorum”, 1905, s. 284.

¹⁴ M. Tamarati: *L'église géorgienne des origines jusqu'à nos jours*. Roma 1910.

¹⁵ T. Chmielecki: *Gruziński katolicyzm w XIX i na początku XX wieku w świetle archiwów watykańskich*. Toruń 1998.

¹⁶ C. da Terzorio: *Le missioni dei Minori Capuccini*. Roma 1925.